

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA EVOLUȚIEI ORAȘULUI TIMIȘOARA LA SFÂRȘITUL EVULUI MEDIU. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE DIN SUBURBIA PALANCA MARE

Alexandru Szentmiklosi, Andrei Bălărie***

Cuvinte cheie: *cercetări arheologice, Timișoara, Palanca Mare, Ev Mediu târziu, epocă otomană.*

Keywords: *archaeological excavations, Timișoara, Palanca Mare, Late Middle Ages, Ottoman period.*

Contributions to the Knowledge of the Evolution of the Town of Timișoara at the End of the Middle Ages. Archaeological Preventive Investigations within the Suburbs of Palanca Mare (Abstract)

The ensemble of buildings and empty spaces that the inhabitants of Timișoara know under the name of Square „Timișoara 700” was named in memory of anniversary of 700 years since the first attestation of the town (1266). This square superposes the old suburb that existed out of the medieval town of Timișoara at the end of the Middle Ages.

In 2009, it started the construction of an underground parking area with a surface of 6,725 m², divided into two enclosures (A and B). Unfortunately, the rescue archaeological investigations started only in summer of 2011, succeeding in retrieving just part of the existent scientific information from enclosure B.

Medieval Timișoara was divided into three distinct areas: the fortress, the town and the suburbs, respectively Palanca Mare (the Rascian Town) and Palanca Mică (the Island). Situated out of the fortress, the suburbs would prefigure the appearance of the „towns” around Timișoara during the modern period (the 18th–19th centuries). Those suburbs were dwelled by farmers, artisans and merchants especially Christians after the Ottoman conquest.

As a distinct suburb, Palanca Mare developed to the north and north-east by the town, surrounding the medieval walls from three parts. Palanca Mare had its own defensive system described by Francesco Grisellini as being formed of a ditch with water and walls faced with a wall of brick and palisades.

From a chronological point of view, dwelling in the south-western part of the suburbs of Palanca Mare started, the most probably, in the 17th century even if some ceramic fragments seem to move down this dating in the second half of the 16th century.

The earliest dwelling horizon detected within the archaeological investigations from the summer of 2011 is illustrated through the alignment of pillars A.1. The well C.15 and the shaft C.102 could correspond to this horizon too, but this parallelization remains at level of hypothesis for the moment in lack of a clear stratigraphical connection.

A second chronological horizon is the moment in which the alignment A.1 is decommissioned, and it is superposed by a dwelling level certainly illustrated by the semi-buried dwelling C.33 and, probably, by the shaft C.82 and the dwelling C.100.

A third chronological horizon is represented by the three graves discovered in primary position and by the archaeological evidences in secondary position (C.90 and fragments of calotte from the cunette filling). This horizon, on the basis of the coin found in the grave C.61 is dated about the middle or even in the second half of the 17th century. We can not state precisely the necropolis area and nor if there were dwellings or household annexes in use in the close vicinity.

The stratigraphical succession illustrated by the eastern profile of the enclosure B associates the first level of burning to a horizon subsequent to the burials within the investigated perimeter.

Within the fourth chronological horizon, a fire burned up both dwellings and wooden structures that continued to delimit, on the same direction, rectangular perimeters. For a large number of complexes, the fillings point out abundance of remains of burned wood. Those were associated with ceramic fragments, bricks and fragmentary tiles. The rows of pits with remains of carbonized pillar (alignments A.2 and A.3) can be certainly assigned to this horizon.

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade, nr. 1, e-mail: szentmiklosi@yahoo.com.

** Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade, nr. 1, e-mail: andrei.balarie@gmail.com.

To the last horizon (5) can be attributed the complexes C.14 that sections the dwelling C.3 and probably the pillar pits with faced piles rammed into the bottom ground. The process of filling of several complexes (e.g. C.3, C.111) and leveling of settlements with fragmentary tiles, reaching even 30 cm in thickness here and there, can also be integrated in this stage.

The late complexes, as for example C.13, seem to be isolated intrusions. The dwelling of the suburb Palanca Mare ceased after 1750, fact related, very probably, to the moment in which the new military authorities decided to extend the bastion fortification. On the place of the suburb Palanca Mare was built the counterguards VII and I that had the role to protect the bastion VII (Eugene of Savoya).

The large perimeter of research allowed some observations extremely important not only for the history of the urban evolution of the town of Timișoara, but also concerning the techniques of construction of the fortification (a monument included in the category A). Unfortunately, this chance was altered, to a great extent, by the “positive” intentions of the local administration which have decided, not once, to pass over the legislation concerning prevention of archaeological patrimony in its great desire to modernize the town.

Undoubtedly, if legislation concerning prevention of the historical patrimony will be respected, the new archaeological investigations will certainly bring new scientific information related to the economic and urban development of Timișoara.

Situată la nord-vest de orașul medieval, ansamblul de clădiri și spații libere pe care timișorenii îl cunosc sub numele de „Timișoara 700”¹ a fost denumit în amintirea aniversării a 700 de ani de la prima atestare a orașului (1266)².

În anul 2009, S.C. Constructim S.A. (concesionar), în parteneriat cu Primăria Timișoara (beneficiar final), a început construcția unei parcuri subterane împărțită în două corpuri (Incinta A și B). Parcare, în forma literei „L”, este plasată în marginea vestică a Pieței 700, o parte (Incinta A) între clădirea City Business Center B și clădirea Direcției Generale a Finanțelor Publice, celălalt corp al parcurii subterane (Incinta B) fiind situat

între clădirea Direcției Generale a Finanțelor Publice și cea a firmei Aquatim. Suprafața totală a terenului pe care se construiește viitoarea parcare este de 6.725 m² (Pl. I/1).

Din punct de vedere arheologic, se știe puține despre orașul din perioada otomană, și cu atât mai puțin, din perioada regatită maghiară³. Orașul medieval a fost așezat pe un teren în care brațele râului Bega formau odinioară o mulțime de insule de diferite mărimi⁴. Suprafața *intra muros* a orașului medieval a fost estimată la aproape 200.000 de metri pătrați⁵.

Timișoara medievală a fost împărțită în trei părți distincte: cetatea, orașul și suburbiile, respectiv Palanca Mare (Orașul rascian) și Palanca Mică (Insula)⁶. Situate în afara cetății, suburbiile vor prefigura apariția „orașelor” din jurul Timișoarei în perioada modernă (sec. XVIII–XIX). Aceste suburbii adăposteau agricultori, meșteșugari și negustori care, după cucerirea otomană, au fost creștini⁷. Astăzi, ambele cartiere medievale sunt acoperite de construcțiile moderne ale Timișoarei, cele câteva spații rămase libere fiind vitale pentru cercetările arheologice și cunoașterea vieții urbane din perioada evului mediu.

Ca și suburbie distinctă, Palanca Mare s-a dezvoltat la nord și nord-est de cetatea propriu-zisă⁸,

¹ Astăzi, acest ansamblu cuprinde, alături de piața agroalimentară (cunoscută „Piața 700”), piața de flori, fragmentul păstrat din bastionul VII (Eugeniu de Savoya) precum și masiva clădire a Spitalului Militar, construit în 1754 și etajat între 1819–1820. Aceștia, pot fi adăugate clădirile, astăzi sedii de firme sau instituții, precum Direcția Generală a Finanțelor Publice Timiș, Alcatel, Aquatim, City Business Center etc.

² Această menționare din anul 1266 apare într-un document semnat de Ștefan cel Tânăr al Ungariei (viitorul rege Ștefan al V-lea). Timișoara este menționată cu numele de „castrum Tymes”, fortificația fiind, probabil, refăcută după invazia tătară din anul 1241 (Borovszky 1914, 266, s.v. Szentkláray J. *Temes vármegye története. I. A honfoglalástól a mohácsi vészig*; Buruleanu-Medeș, 2004, 10). Unii cercetători coboară menționările în secolul XII. O localitate cu numele de *Tanisu* (Tnsu sau Tnvstr) este menționată în 1154 (după unii, 1156), în opera geografului arab al-Sharif al-Idrisi (1100–1165), precum și în alte hărți contemporane (Opriș 1987, 9–10, 195, nota 9; Drașovean *et alii*, 2007, 337, nota 12, s.v. Feneșan C.; Hașegan *et alii* 2006, 24. Despre geografii arab al-Sharif al-Idrisi, vezi Harley-Woodward, 1992, 156–174, s.v. S. Maqbul Ahmad, *Cartography of al-Sharif al-Idrisi*). O altă ipoteză este cea a lui G. Kovács în opinia căruia orașul este menționat sub forma de *Demensiensis castrum* și *Dymisiensis castrum* încă din anul 1177, într-un document astăzi pierdut dar al cărui text a fost reluat într-un alt document din anul 1405 (Opriș 1987, 195, nota 9, cu bibliografia).

³ Cauzele acestei lipse acute de informații arheologice rezidă în nerespectarea legislației privind protejarea patrimoniului arheologic de către edili și de factorii care au atribuții în acest sector.

⁴ Griselin 1984, 113.

⁵ Mai exact 199.839,05 m² (Capotescu 2008, 95).

⁶ Ottendorf 2006, 11, 14; Hașegan-Negrescu 2002, 142. În opinia lui I. Munteanu și R. Munteanu, Castelul Huniade reprezintă o componentă distinctă (cea de-a patra) a orașului medieval Timișoara din preajma cuceririi otomane (Munteanu-Munteanu 2002, 172). O împărțire asemănătoare are și Jancsó A. (Jancsó 2001, 13).

⁷ Ottendorf 2006, 16; Buruleanu-Medeș, 2004, 16–17.

⁸ Celaltă suburbie, Palanca Mică, a fost situată la sud de cetatea medievală, în apropiere de Castelul Huniade.

înconjurând cetatea medievală din trei părți⁹. Deși situată în afara zidurilor cetății, Palanca Mare a avut parte de un sistem defensiv propriu, descris de Francesco Grisellini ca fiind format dintr-un șanț cu apă și pereți căptușiți cu zid de cărămidă¹⁰ și palisade¹¹.

Sistemul defensiv al suburbiilor pare să fi fost construit târziu, în a doua jumătate a sec. XVII (foarte probabil, în timpul războiului din anii 1683–1699), perioadă din care trebuie să dateze și denumirile de *Palanca Mare* și *Palanca Mică*¹². În sprijinul acestei datări vin și descrierile lui Henrik Ottendorf, care în 1663 a făcut parte din solia austriacă condusă de baronul von Goes la pașa de la Belgrad¹³. Având rolul de spion, H. Ottendorf face o descriere amănunțită a orașului și a suburbiilor, „Orașul Rascian” (i.e. Palanca Mare) fiind deschis

„dinspre toate părțile fără porți”¹⁴. Arealul ocupat de acest cartier a fost estimat la peste 50% din suprafața totală a sistemului urban¹⁵, suprafața totală depășind 500.000 de metri pătrați¹⁶. Într-una din scrisorile lui Francesco Grisellini, Palanca Mare era descrisă ca o „suburbie cu mai mulți locuitori decât întreaga Timișoară la un loc”¹⁷.

Străzile suburbiilor, la fel ca și ale orașului, au fost mocirloase datorită solului mlăștinos. Din descrierile vremii se știe că atât străzile Timișoarei cât și cele ale suburbiilor au fost „podite cu lemn tare asemenea unui pod...”¹⁸. Pe harta lui Perette, casele au o dispunere ordonată și mult mai compactă, în partea de vest.

În timpul asediului Timișoarei de către trupele imperiale ale generalului Eugen de Savoya, turcii au incendiat Palanca Mare, focul mistuind timp de opt-zece zile 1200 de case; „atât de întinsă era Palanca și atât de numeroasă îi era populația”¹⁹. După un asediu de 48 de zile, la 13 octombrie 1716, garnizoana otomană capitulează²⁰. În vechiul oraș din incinta cetății medievale au rămas în picioare doar șapte clădiri izolate. Imediat după cucerire, inginerii militari au măsurat cetatea și au fost întocmite planuri detaliate. Dintre acestea, cel mai cunoscut a fost cel întocmit de căpitanul inginer-șef Perette, păstrat la Viena²¹ (Pl. IV/1).

Distrugerile provocate de asediu au afectat și suburbia Palanca Mare, fără a întrerupe însă locuirea a cărei continuitate poate fi urmărită până în prima jumătate a sec. XVIII. La recensământul clădirilor din Timișoara (decembrie 1717), noua administrație constata existența a 102 prăvălii, 99 dintre acestea fiind situate în Cetate, iar 11 prăvălii în suburbiile Palanca Mare și Palanca Mică²².

⁹ Georeferențierea hărții căpitanului inginer Perette arată că Palanca Mare se înscrie într-un perimetru care poate fi delimitat relativ bine. Începând de la vest, din zona viaductului de cale ferată de pe str. C-tin Brediceanu, limita sudică a suburbiei Palanca Mare trece prin intersecția acestei străzi cu str. Aurel Cosma, iar mai apoi, urmând arcul descris la nord de zidurile cetății medievale (în parte reutilizat și de cetatea bastionară de sec. XVIII), trece pe sub bastionul Theresia și clădirea Petrom. Din acest punct, marginea suburbiei cotește spre sud-est și din colțul nord-estic al Hotelului Continental urmează blv. I. C. Brătianu, trecând pe sub clădirile care flanchează spre est, str. Michelangelo. Limita sudică urmează un traseu sud-estic și trece pe sub str. Blv. C. D. Loga și Parcul Copiilor, traversează râul Bega și se intersectează cu blv. C. Coposu, în vecinătatea nordică a ștrandului Termal. De aici, limita sudică a suburbiei se închide cotind spre nord, pe str. Delfinului și str. B. Iscovescu, traversează jumătatea nordică a străzii Ofcea iar mai apoi intră în perimetrul Șc. Gen. Nr. 28 și a Lic. J. L. Calderon. Devenită limita nordică a Palancăi Mari, traseul cuprinde Hotelul NH (care este înscris în perimetrul suburbiei) și traversează pe la jumătate Parcul Poporului (în direcția NV), iar mai apoi, în zona Podului Decebal, trece râul Bega și urmează o linie relativ dreaptă, în direcția NV, pe sub Parcul A. Mocioni, pe sub Inspectoratul de Poliție a județului Timiș și se intersectează cu blv. Take Ionescu. Limita continuă cotind, în linie dreaptă, către vest, pe sub blocurile care flanchează bulevardul, trece pe lângă colțul sud-vestic al Șc. Gen. nr. 16 și urmând str. C. Brâncuși, intersectează străzile Aurel Popovici și Popa Șapcă (aproape de colțul cu str. V. Lucaci). Incorporând jumătatea sudică a penitenciarului Popa Șapcă, limita nordică a suburbiei trece pe sub spațiul viran situat la est de Intrarea Doinei, intersectează str. Pictor I. Zaicu (la vest de colțul cu Calea Al. I. Cuza și trece la est de magazinul Kaufland (la aprox. 500 m), și atinge str. Gh. Lazăr și viaductul de cale ferată de pe str. C. Brediceanu.

¹⁰ Grisellini 1984, 113.

¹¹ Opreș 1987, 17, 20, Fig. 15.

¹² Opreș 2007, 27–28, 34 (cu bibliografia).

¹³ Hațegan-Negrescu 2002, 141–142.

¹⁴ Ottendorf 2006, 14.

¹⁵ Opreș 1987, 21, 198, nota 46.

¹⁶ Mai exact, 501.424 m² (Capotescu 2008, 95).

¹⁷ Grisellini, 1984, 113.

¹⁸ Ottendorf, 2006, 16.

¹⁹ Grisellini 1984, 117; Munteanu-Munteanu 2002, 64. O relatare mai timpurie despre suburbiile Timișoarei aparține călătorului turc Evliya Çelebi care afirmă că cele 10 mahalale care formează orașul Timișoara este alcătuit din 1500 de case (*Călători străini...*1976, 500).

²⁰ Hațegan 2005, 294–299.

²¹ Se cunosc două planuri topografice, întocmite în 1716 și 1717, ambele păstrate la Viena. Pe baza acestora a fost realizat planul care mai apoi a fost gravat în cupru și tipărit în 1729 la Haga de către Isaac van der Kloot sub numele de „Plan de Temisvar/Plaen de Temisvar”. În anul 1747, planul este reeditat de către Jean de Nealure, fiind inclus și în volumul II al istoriei militare a prințului Eugen de Savoya, scrisă de Jean Rousset de Missy (Jancsó 2011, 7–8).

²² Țintă 1972, 51 care citează fondul *Hofkammerarchiv*, Viena, Banater Akten, fasc. 1 rote, fol.225 (dosarul 1717).

Contribuțiile anuale plătite de locuitorii suburbiei, în marea lor majoritate români și sârbi, indică prezența unei populații în creștere demografică. Între anii 1718–1719, Palanca Mare plătea o contribuție anuală de 1000 de florini, această sumă crescând în anii următori, astfel că în anul 1724 este înregistrată suma de 1821 de florini iar în 1743, 1500 de florini²³. Locuirea suburbiei în prima jumătate a sec. XVIII este atestată și de harta lui J. Fr. Öttinger (Nürnberg, 1738), pe care Palanca Mare apare ceva mai schematizată²⁴.

După intrarea trupelor habsburgice în Timișoara, zidurile vechii cetăți vor fi reparate în grabă de către inginerul hidrotehnician André La Casse²⁵ pentru ca mai apoi să se treacă la proiectarea unei noi fortificații. Față de cele cinci hectare ale incintei cetății medievale a Timișoarei, noua fortificație care împrejmua orașul a avut 53 de hectare. Împreună cu glaciul interzis construcțiilor, noul oraș acoperea o suprafață de 138 de hectare²⁶ (Pl. II). Odată cu demararea construcțiilor militare, Timișoara primește și impulsul edilitar specific barocului²⁷.

Cercetările arheologice preventive din vara anului 2011

Cercetările arheologice preventive de la obiectivul „Parcarea subterană Piața 700-Incinta B” sunt, deocamdată, singurele cercetări arheologice de amploare privind cartierul Palanca Mare.

În momentul preluării șantierului arheologic, adâncimea de excavare a fost la aprox. 3 m de la nivelul de călcare actual (nivelul străzii). Având ca obiectiv inițial dezvelirea zidurilor care formau centura de fortificații a cetății Timișoara din sec. XVIII, s-a trecut la decaparea în straturi de aprox. 0,20 m, delimitându-se partea superioară a zidurilor păstrate în urma demolării de la începutul sec. XX.

Între zidurile care formau escarpa și „paramentul” interior al contragardei, au fost descoperite urmele locuirii medievale târzii din Palanca Mare. Acestea s-au păstrat ca urmare a sigilării complexelor cu pământul (emplectonul) depozitat între

zidurile de cărămidă care au format contragarda I. În perimetrul Incintei B, singura zonă în care se mai putea face o minimă cercetare arheologică preventivă, au fost dezvelite 121 de complexe arheologice care oferă, deocamdată, singurele informații științifice privind cartierul extravilan al Timișoarei medievale (Pl. III). Aceste informații confirmă sau completează informațiile furnizate de izvoarele istorice ale vremii.

Rezultatele cercetării arheologice sugerează o evoluție dinamică a cartierului Palanca Mare. Extinderea acestei suburbii către sud-vest, înconjurând jumătatea nordică a cetății medievale, pare să înceapă la începutul sec. XVII, dacă nu chiar și mai devreme²⁸.

Cercetările arheologice preventive din perimetrul Incintei B au surprins urmele unor incendii devastatoare însă acestea nu pot fi asociate cu aceste evenimente militare. Pe baza informațiilor stratigrafice verticale dar și orizontale, urmele de incendiu surprinse în perimetrul cercetat arheologic se datează către mijlocul sec. XVII, dacă nu chiar în a doua jumătate a acestuia.

Ca urmare a construirii celui de-al treilea rând de fortificații a Timișoarei (în a doua jumătate a sec. XVIII), cea mai mare parte de suburbie a fost distrusă la săparea șanțurilor de apărare care au constituit și sursa emplectonului dintre zidurile groase de cărămidă. Din raționamente pragmatice, baza emplectonului din centurile de fortificație a constituit-o nivelul de călcare existent la jumătatea sec. XVIII. Depunerile antropice care au marcat evoluția dinamică a suburbiei au fost sigilate de pământul excavat din fața și din spatele centurilor de fortificare, în componența cărora, au ajuns, în poziție secundară, și materiale arheologice.

Complexele arheologice dezvelite în perimetrul cercetat pot fi grupate, după utilitate, în: locuințe, anexe gospodărești, fântâni și structuri de lemn (delimitări teritoriale, amenajări stradale).

1. Locuințele

Complexele arheologice interpretate drept locuințe sunt relativ puține (**C.3**, **C.33**, **C.100** și, probabil, **C.12**). Ca și o caracteristică generală, locuințele sunt semi-îngropate, de formă aprox. rectangulară, cu colțurile rotunjite și fundul drept (Pl. IV/2).

Dimensiunile locuințelor sunt relativ mari față de celelalte gropi interpretate ca fiind anexe gospodărești. Se poate aproxima că lungimea locuințelor

²³ Țintă 1972, 51, 88, 165–166. Cu ocazia colonizărilor, o practică curentă a noii administrații a fost cea de strămutare a populației locale, la Timișoara fiind menționată strămutarea locuitorilor de etnie română și sârbă din Cetate „în Palanca Timișoarei” (Țintă 1972, 183).

²⁴ Jancsó 2011, 6, Fig. 3.

²⁵ Buruleanu-Medeș, 2004, 20. Pentru curățarea și repararea cetății au fost mobilizați peste 2.000 de oameni (Jancsó 2001, 27).

²⁶ Buruleanu-Medeș 2004, 20.

²⁷ Buzilă 1992, 5.

²⁸ Această ipoteză este sugerată de limita inferioară a ceramicii descoperite în perimetrul cercetat arheologic (informație amabilă Zsuzsanna Kopeczny).

semi-îngropate a fost cuprinsă între 3 m și 4,50 m, lățimea variind între 2 m și 2,50 m. Adâncimea fundului se cuprinde în general, între 0,80 m și 1 m de la nivelul de călcare estimat pentru sec. XVII–XVIII.

Observații clare privind structura de rezistență a acoperișului pot fi făcute doar în cazul locuințelor C.3 și C.100, mai puțin afectate de lucrările de decapare. În cazul acestora, nu a fost surprinsă în interior nici o groapă de stâlp. Foarte probabil acestea găsindu-se în exteriorul gropii. Din păcate, decaparea mecanică a stratului care a constituit cândva nivelul de călcare din sec. XVII–XVIII, nu a permis surprinderea acestor gropi.

Călătorul turc Evliya Çelebi descria casele din „orașul Timișoara” (Palanca Mare) ca fiind „*spațioase, mai scunde sau mai înalte, acoperite cu șindrilă, având curți împrejmuite cu scânduri*.”²⁹ Foarte probabil, locuințele de suprafață au alternat cu locuințele semi-îngropate, caracteristice evului mediu. Această tehnică de amenajare a locuințelor ar putea o soluție pragmatică, dictată de o serie de argumente precum timpul alocat construirii, cantitatea de material utilizat la amenajarea locuințelor, avantajele termice oferite de inerția calorică a pământului.

În interiorul locuințelor, exceptând locuința C.33, nu au fost surprinse vetre de foc însă prezența fragmentelor de vetre portative și a cahlelor indică modul de încălzire a acestora³⁰.

Alături de acest tip de locuințe, în etapa finală de evoluție a suburbiei, în zona cercetată (sau în imediata apropiere) au existat și construcții masive, de suprafață, cu o structură rezistentă, care putea suporta greutatea unui acoperiș de olane. Urmele acestor clădiri sunt greu de surprins arheologic însă numeroasele fragmente de olane, în unele locuri formând chiar un covor gros de aproape 0,30 m, constituie o dovadă irefutabilă a existenței acestora. Această evidență arheologică confirmă unele din descrierile istorice ale vremii. Henrik Ottendorf menționează faptul că „*Și suburbiile sunt clădite după felul turcesc: unele mai rău, altele mai bine, parte acoperite cu țiglă, parte acoperite cu șindrilă*”³¹.

2. Anexe gospodărești

Interpretarea acestor complexe s-a făcut pe baza dimensiunilor reduce, care permite cu greu accesul

a mai mult de două, maxim trei persoane. Unele dintre aceste anexe au avut fie rol de magazie de depozitare a alimentelor, fie o utilizare mixtă (depozit de unelte și recipiente).

În cadrul anexelor gospodărești pot fi incluse mai multe complexe: (C.1, C.2, C.14, C.23, C.32, C.52, C.56, C.59, C.75 și probabil, C.107). Pe baza formei în plan, această categorie de complexe au fie o formă ovală sau circulară, fie una rectangulară, cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite (Pl. VI/1).

Complexele arheologice de formă aprox. rectangulară au avut o lungime care depășea 2 m, lungimea maximă fiind de 2,70 m. Lățimea acestora a variat între 1,50/1,70 m și 2,25 m. Adâncimea acestor anexe, în general este mai mică decât cea a complexelor interpretate ca și locuințe semi-îngropate, încadrându-se între 0,40 m și 0,80 m de la nivelul de călcare estimat pentru sec. XVII–XVIII. Excepție face complexul C.107 a cărui adâncime maximă se situează la 1,30 m (Pl. V/1–2).

Din păcate, caracterul singular, deocamdată, al descoperirilor arheologice privind Palanca Mare nu permit discuții mai ample privind utilitatea acestor complexe și dacă ele completau și alte anexe gospodărești, construite la nivelul terenului. Chiar dacă urma acestora nu s-a mai păstrat, nu este exclus ca ceea ce menționează Francesco Grisellini în a doua jumătate a sec. XVIII, să fi fost o realitate și în sec. XVI–XVII. Călătorul venețian, descriind într-una din scrisorile sale satele populației românești din Banat, menționează existența unor anexe gospodărești în care, „*Pentru a păstra produsele obținute din munca câmpului, românii amenajează anumite depozite făcute doar din nuiiele, având 4–5 picioare și fiind acoperite cu paie*”³².

3. Gropi de provizii/magazii de alimente

În apropierea locuințelor din perimetrul Incintei B au fost conturate mai multe complexe, de diferite forme și adâncimi, pereții drepecți și fundul plat indicând o anumită intenție de amenajare. Adâncimea acestora variază între 1 m și 1,25 m de la nivelul de călcare estimat pentru sec. XVII–XVIII (excepție face complexul C.89 a cărui adâncime este de 0,80 m). În general, aceste complexe au fost interpretate ca fiind, cel mai probabil, gropi de provizii, uneori reutilizate și ca gropi cu rol menajer.

Variatatea morfologică a acestor complexe a fost completată și de tehnicile diferite de amenajare a interiorului, în cazul unora dintre gropi. O clasificare primară a acestor gropi ar ajuta nu numai

²⁹ Călători străini...1976, 500.

³⁰ Evliya Çelebi descriind casele din interiorul cetății Timișoara, menționa că „... în afară de coșuri, nu există alte construcții de piatră; toate casele au sobe.” (Călători străini...1976, 499).

³¹ Ottendorf 2006, 17. Spre deosebire de Ottendorf, Evliya Çelebi descrie locuințele ca fiind acoperite cu șindrilă (Călători străini...1976, 499).

³² Grisellini 1984, 179.

la definirea clară a unor tipuri de gropi de provizii mai des folosite dar chiar la rectificarea interpretării greșite a utilității unora dintre complexe care, în aparență, întrunesc caracteristicile unor gropi de provizii.

O primă diviziune poate fi realizată având ca și criteriu de bază forma acestor complexe la gură, această formă sugerând și dimensiunile capacului care trebuie să fi fost folosit.

Primul tip este format din gropile de provizii de formă ovală sau circulară la gură (tip I) în care pot fi incluse complexe **C.27, C.39, C.69, C.70, C.73 și C.89**.

În cel de-al doilea tip de gropi de provizii pot fi incluse cele de formă rectangulară la gură (tip II) precum complexe **C.7 și C.119**.

În apropierea locuințelor, alături de gropile de provizii s-au conturat și câteva complexe interpretate ca și magazine de alimente. Principala caracteristică a acestor complexe este conferită de prezența unor structuri de lemn, amenajate în interiorul gropii.

După golirea complexelor arheologice, s-a constatat că unele dintre gropi au avut o formă aprox. rectangulară, cu colțurile rotunjite, în timp ce altele au păstrat forma circulară sau ușor ovală și la bază. Dimensiunea gropilor a variat, cele rectangulare având o dimensiune de maxim 2,40 m × 2 m, iar cele de formă aprox. ovală, cu diametrul maxim de 2,05 m. Adâncimea acestei categorii de complexe a fost cuprinsă între 1 m și 1,60 m de la nivelul de călcare din sec. XVII–XVIII.

La fel ca și în cazul gropilor de provizii, o analiză morfologică a complexelor interpretate ca fiind magazine de alimente permite o divizare a acestora pe tipuri.

Primului tip (tip I) poate fi atribuit complexul de formă aprox. ovală la gură (**C.83**), iar celui de-al doilea, cele de formă rectangulară la gură (**C.85 și C.94**) (Pl. VII/1).

Diferențierea dintre cele două tipuri continuă și în modul de amenajare a spațiului interior. Astfel, în cazul complexului **C.83**, pereții acestuia au fost „îmbrăcați” cu pari bătuți pe fundul gropii, de jur-împrejurul acestuia (Pl. VI/2).

Oarecum asemănător tehnicii de amenajare întâlnit la complexul **C.83**, interiorul gropii de săpare a complexului **C.94**, de formă rectangulară, a fost „îmbrăcat” în pari lungi de peste un metru. Adâncimea mai mare a gropii **C.94** a determinat, foarte probabil, și amenajarea podelei de lemn a cărei urme au fost surprinse, parțial, și în săpătură.

Complexul **C.85** a necesitat, de departe, cel mai mare efort de construire și amenajare. În groapa rectangulară de peste 3 m lungime și 2 m

lățime au fost bătuți patru stâlpi masivi care au format structura de rezistență a unei încăperi de 2,40 m × 1,50 m, pereții acestuia fiind alcătuiți din scânduri a căror amprență a fost surprinsă în partea inferioară a gropii.

4. *Fântâni și puțuri de apă*

O altă categorie de complexe arheologice indică preocuparea constantă a locuitorilor zonei în aprovizionarea cu apă potabilă. În funcție de amenajarea lor cu ghizduri de lemn sau fără, complexe au fost grupate în două categorii principale, respectiv **fântâni și puțuri de apă**. Complexele cărora le-a fost atribuită această utilitate, surprind atât prin număr cât și prin concentrarea acestora, în partea sudică a Incintei B.

Prima categorie, cea a fântânilor poate fi împărțită, la rândul ei, în două tipuri principale. În primul tip intră fântânile cu ghizd de lemn de la bază până în partea superioară (tipul I), în cea de-a doua grupă fântânile care au fost prevăzute cu ghizd doar în partea superioară (tipul II).

În tipul I intră complexe **C.4, C.10, C.11 și C.15**. Acestea au fost construite în aceeași tehnică pe care o întâlnim și la magazinele de alimente (Pl. VIII/1–3). În gropile lărgite intenționat sunt construite structurile de lemn rectangulare (ghizdurile), după care, spațiul dintre structura de lemn și peretele gropii este umplut cu pământul excavat. Ghizdurile au avut dimensiuni relativ asemănătoare, cuprinse între aprox. 0,80 m × 0,75 m și 0,90 m × 0,84 m. Excepție face complexul **C.10** care a avut dimensiuni mult mai mari, respectiv 1,50 m × 1,40 m, pe fundul ei păstrându-se doar gropile de la stâlpii structurii de rezistență. Adâncimea fântânilor a variat între 2,10 m și 2,60 m.

Prezența fragmentelor de olan în umplutură ar putea ajuta la o departajare cronologică a complexelor din cadrul tipului I. Astfel, printre fântânile cele mai timpurii ar putea fi incluse **C.11 și C.15**, cea mai recentă fiind **C.10** care, în momentul dezafectării a fost umplută cu fragmente de olane. În fântâna **C.4**, prezența acestor artefacte târzii se observă în jumătatea superioară.

În cel de-al doilea tip (tipul II) au fost incluse complexe **C.77 și C.111**. Acestea au avut ghizd doar în partea superioară, restul fântânii continuându-se sub forma unui puț cilindric sau rectangular (Pl. IX/1–2).

Cele două fântâni din tipul II prezintă unele diferențe atât în ceea ce privește forma ghizdurilor cât și a puțurilor. Aceste diferențe ar putea constitui criterii de subîmpărțire a tipului II în subtipurile II.1 și II.2.

Subtipul II.1 este caracterizat de complexul C.77 care a avut o deschidere foarte mare a ghizdului. De formă pătrată, ghizdul fântânii C.77 a avut laturile de 1,82 m × 1,82 m. Fundul fântânii s-a continuat cu o groapă rectangulară în plan. Adâncimea puțului a depășit un pic pe cea a ghizdului de lemn, fundul alveolat sugerând și posibilitatea unor curățiri repetate.

Subtipul II.2 este caracterizat de fântâna C.111, mult mai adâncă decât C.77. Diferențele majore dintre C.111 și C.77 constau atât în forma dreptunghiulară în plan a ghizdului fântânii C.111 (1,48 m × 0,70 m), cât și în forma cilindrică a puțului (cu diametrul de 1 m) care, spre fund se îngustează, puțul devenind tronconic (cu diametrul de 0,60 m). Disproporționalitatea evidentă dintre adâncimea structurii de lemn din partea superioară și cea a puțului constituie o altă diferență marcantă între cele două complexe.

Alături de fântânile prevăzute cu ghizduri de lemn au funcționat și puțuri de apă, în general amenajări simple și de formă tronconică. Forma în plan a puțurilor și amenajările interne constituie criterii care pot fi folosite în subîmpărțirea acestor complexe pe tipuri.

Un prim tip de puțuri (tipul I) sunt gropile adânci, tronconice, cu gura ovală sau circulară, diametrul acestora cuprinzându-se între 1 m și 1,50 m. Adâncimile puțurilor de apă incluse în acest tip au fost 2 m și 2,10 m de la nivelul de călcare estimat pentru sec. XVII–XVIII. Fundul acestora a fost plat sau ușor alveolat, diametrul lor cuprinzându-se între 0,40 m și 0,72 m. În această grupă pot fi incluse complexele **C.9** și **C.82**.

Într-un al doilea tip (tipul II) pot fi incluse puțurile de apă a căror groapă, în plan, au o formă rectangulară. În această categorie intră complexele **C.6** și, probabil, **C.106**. Adâncimea complexului C.6 este asemănătoare cu cea a puțurilor din primul tip (aprox. 2 m de la nivelul de călcare estimat în sec. XVII–XVIII). Complexul C.106 face, oarecum excepție, acesta având aprox. 1,70 m de la nivelul de călcare estimat în sec. XVII–XVIII. Chiar și așa, pe fundul gropii lutul a avut culoarea albastruie, specifică luturilor unde bălțește apa.

Corelarea adâncimilor dintre fundul fântânilor și cel al locuințelor semi-îngropate sugerează faptul că într-o perioadă cuprinsă între sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVIII, înainte de lucrările de canalizare, pânza de apă freatică a fluctuat³³.

³³ În opinia lui Al. Zărnescu, la începutul sec. XVIII (după 1716), pânza de apă freatică era situată aproape de suprafață datorită mlaștinilor din jurul orașului (Zărnescu 1974, 200).

Până în sec. XX, în unele zone ale Timișoarei, cota pânzei de apă freatică se afla sub 3 m³⁴.

Pe baza relației stratigrafice dintre locuința C.3 și fântânile C.15 și C.111, se poate afirma că fântâna C.15 este una dintre complexele cele mai timpurii din zonă. Nivelul gros de olane fragmentare care acoperă locuința C.3 sprijină această datăre, prezența acestui tip de material arheologic în umpluturi fiind un potențial indicator cronologic.

Aprovizionarea cu apă a locuitorilor Timișoarei, către sfârșitul evului mediu, este menționată în mai multe izvoare istorice, unele contradictorii. Astfel, Evliya Çelebi, care a vizitat Timișoara în anul 1660, afirmă în consemnările sale de călătorie că „*Prin interiorul cetății trece, prin două locuri, prin canale, râul Timiș, și toată populația de acolo ia apă și-și potolește setea; cișmele nu sunt deloc. Toate murdăriile se aruncă în râul Timiș și plutesc pe el*”³⁵.

Trei ani mai târziu, în 1663, Henrik Ottendorf nota că „...*șanțul dintre oraș și insulă are apa limpede și proaspătă, bună de băut, din care pricină notabilitățile orașului pun să li se aducă apă de aici de către matararschilar sau «purtătorul de sticle».* Ceilalți locuitori, care stau în alte părți ale orașului și în suburbii, își iau apa din șanțul orașului care însă este îndeobște destul de murdară pentru că se spală și se aruncă în ea tot soiul de murdării, astfel încât unul își spală picioarele sau cărpe vechi ori aruncă în ea intestinale oilor tăiate, iar altul, alături, își umple cana pentru băut”³⁶.

Prezența fântânilor și a puțurilor de apă descoperite în Incinta B a viitoarei parări subterane, confirmă observațiile lui H. Ottendorf care menționează că în Timișoara „*Există și fântâni pe la case și chiar o fântână deosebit de bună în afara orașului, la Derviși, dar majoritatea sunt cu salpetru și fiindcă turcii preferă să bea apă curgătoare în locul celei mai bune ape din fântâni, în general își iau apa din Timiș*”³⁷.

Evidențele arheologice indică faptul că în Banatul medieval, aprovizionarea cu apă se făcea și

³⁴ Fântâna descoperită la Timișoara, în 1974, datată cu probabilitate în prima jumătate a sec. XVIII, a avut o adâncime de peste 2,80 m de la nivelul de călcare modern, sub această cotă începând pânza de apă freatică (Bejan-Zărnescu 1975, 235–236, nota 113).

³⁵ *Călători străini...* 1976, 499. Cu ocazia lucrărilor de amenajare a zonei centrale din Timișoara (Piața Operei), lucrările de excavații au dezvelit albia râului care traversa orașul medieval, între Castelul Huniade și Cetate (Rădulescu 1979, 403).

³⁶ Ottendorf 2006, 12–13.

³⁷ Ottendorf 2006, 13. Prezența fântânilor din cetatea medievală este atestată arheologic de descoperirile de pe str. E. Caruso, cu ocazia unor lucrări edilitare din anul 1975. Fântâna descoperită aici se datează în sec. XVI–XVII (Bejan-Zărnescu 1975, 236–238, nota 16).

din puțuri de apă³⁸. În zona Timișoarei, în partea de nord-est a orașului, a fost descoperită în anul 1957 o fântână veche, fără a avea însă o datare precisă³⁹. În anul 1974, o fântână datată cu probabilitate în prima jumătate a sec. XVIII, a fost descoperită în partea estică a Timișoarei (pe str. Lorena colț cu str. Renașterii)⁴⁰. În centrul istoric al Timișoarei (pe str. E. Caruso), lucrările de construcție din anul 1975 au dezvelit și o fântână de sec. XVI–XVII⁴¹.

În cursul cercetărilor arheologice preventive de la fundația clădirii City Business Center D, desfășurate în primăvara anului 2011, s-a dezvelit în profilul estic al șantierului o fântână cu ghizd de lemn de tipul I.

Numărul relativ mare de fântâni și puțuri de apă (10 complexe) ridică întrebări legate de sincronismele cronologice dintre ele și cauzele care au determinat abordări tehnice diferite în construirea acestora. Fără îndoială, adâncimile diferite sugerează, așa cum am mai precizat, posibilitatea unei fluctuații a nivelului pânzei de apă freatică. O ipoteză privind concentrarea fântânilor în acest areal ar putea fi legată de o permanentă activitate de reînnoire sau curățare a sursei de apă potabilă⁴².

3. Structuri de lemn (garduri, amenajări stradale)

O categorie numeroasă de descoperiri arheologice îl constituie gropile de stâlp. Numărul

acestora a fost cu siguranță mai mare, multe din gropi fiind distruse odată cu lucrările de decapare sau de acțiunea utilajelor grele. Această situație a influențat negativ imaginea de ansamblu a dispunerii spațiale a gropilor de stâlp, și implicit, sesizarea unor structuri de locuit sau delimitări teritoriale.

Chiar și așa, pe baza evidențelor arheologice înregistrate, în perimetrul cercetat arheologic au existat alinamente de stâlpi care sugerează, în opinia noastră, prezența unor garduri cu rol de delimitare teritorială (Fig. 11). Aceste delimitări ar putea fi acele grădini care sunt amintite atât de Evliya Çelebi⁴³, cât și de H. Ottenforf⁴⁴.

Principalele criterii utilizate în delimitarea aliniamentelor a fost umplutura identică, adâncimea aproximativ egală și aliniamentul în care se respectă o distanță aproximativ egală între stâlpi.

Un prim aliniament de gropi (A.1) este format din gropile de stâlp C.18, C.19, C.20, C.21, C.22, C.37 și C.57. Axa pe care sunt aliniate aceste gropi este aprox. NV-SE. Forma gropilor de stâlp este, în general ovală, diametrul maxim al acestora cuprinzându-se între 0,70 m și 1 m (excepție face groapa C.18 a cărei diametru este de 0,52 m). Adâncimea raportată la nivelul de conturare în galben a fost între 0,20 m și 0,44 m. Probabil, adâncimea reală a stâlpilor a fost cuprinsă între 0,50 m și 0,75 m de la nivelul de călcare în sec. XVII–XVIII. Distanța dintre gropi a fost cuprinsă între 1,50 m și 1,75 m. Umpluturile gropilor de stâlp au avut culori și texturi identice. Pe baza argumentelor stratigrafice stabilite între gropile de stâlp C.18 și C.19 cu locuința semi-îngropată C.33, se poate avansa ipoteza potrivit căreia acest aliniament ar putea aparține primului orizont de locuire al arealului sud-vestic din Palanca Mare.

Al doilea aliniament de gropi (A.2) a fost delimitat atât pe baza conturării în galben a gropii de implantare dar și pe baza urmei stâlpului ars, păstrat în mijlocul gropii. Din acest aliniament fac parte gropile de stâlp C.40, C.51, C.49, C.65, C.66, C.67 și C.68. Gropile au un diametru, în general, de 0,50 m, adâncimea gropilor fiind cuprinsă între 0,06 m și 0,15 m de la nivelul de conturare în galben. Adâncimile apropiate sugerează faptul că nivelul de săpare a gropilor a fost mult mai sus, foarte probabil cu mai bine de 0,40 m față de momentul când a fost construită structura de lemn pe care o denotă

³⁸ Szentmiklosi 2005, 644, 655.

³⁹ Zărnescu 1974, 187; Bejan-Zărnescu 1975, 234 cu bibliografia.

⁴⁰ Groapa fântânii a fost tronconică, cu diametrul la gură de 3,20 m iar la fund, de 1,40 m. Adâncimea a depășit cota de 2,80 m de la nivelul modern de călcare, sub această cotă ivindu-se pânza de apă freatică. Pe fundul gropii tronconice a fost fixat un butoi de stejar. Butoiul, înalt de 1,05 m, a avut un diametru maxim de 1 m iar la extremități, 0,80 m. Butoiul a fost făcut din 20 de doage de stejar prinse în două cercuri de fier. Fiecare din doagele de stejar au fost perforate cu una sau două găuri pentru a facilita pătrunderea apei. Pereții de lemn din partea superioară a fântânii lipsesc, aceștia fiind demontați probabil la dezafectarea fântânii (Bejan-Zărnescu 1975, 235–236, nota 13).

⁴¹ Fântâna a avut un diametru de 1,50 m și peste 3,30 m adâncime de la nivelul de călcare actual, nefiind surprinse detalii privind tehnica de construire. Fântâna a fost suprapusă de o construcție datată în sec. XVIII (Bejan-Zărnescu 1975, 236–238, nota 16).

⁴² Ipoteză formulată și de Al. Zărnescu (Zărnescu 1974, 185–186). Această aplecare spre săparea de fântâni o întâlnim și în relatările lui Francesco Griselin, care la aproape un secol mai târziu, descriind obiceiurile populației românești din Banat, spunea că „românii își fac o adevărată preocupare din săparea de fântâni la marginea drumurilor” (Griselin 1984, 179). Evident, acest obicei reflectă faptul că fântânile constituiau pentru populația Banatului una din sursele sigure de apă.

⁴³ „E alcătuit cu totul, din zece mahalale. Are o mie cinci sute de case spațioase, mai scunde sau mai înalte, acoperite cu șindrilă, având curți împrejmuite cu scânduri” (Călători străini...1976, 496, 500).

⁴⁴ Ottendorf 2006, 11.

primul aliniament de gropi⁴⁵. Șirul de gropi A.2 este situat la aprox. 9 m vest de primul șir, cu care este și paralel. Șirul de stâlpi arși formează în partea nordică un aliniament în forma literei „L”, latura scurtă fiind orientată SV–NE. Stâlpii arși au avut un diametru de aprox. 10–15 cm, baza acestora fiind dreaptă. Fixarea lor în groapă, probabil cu pământ bătut, nu pledează pentru o structură de rezistență al unei construcții solide.

Un al treilea aliniament de gropi cu urma stâlpilor arși (A.3) a fost observat la vest de șirul care formează A.2. Acest șir este format din complexe C.78, C.79, C.84 și C.98. Gropile de stâlp sunt, în general, circulare, cu diametrul cuprins între 0,22 m și 0,36 m, excepție făcând groapa de stâlp C.79, de formă ovală, care a avut diametrul de 0,80 m × 0,76 m. Adâncimile variază între 0,06 m și 0,30 m. Orientarea șirului A.3 este NE-SV, aprox. perpendiculară pe șirul de stâlpi arși A.2.

Grupate una lângă alta, la nord de șirul A.2, complexe C.29 și C.30 ar putea forma un al patrulea aliniament (A.4) care din păcate, nu a putut fi urmărit corespunzător în teren. Groapa de stâlp C.86 este o descoperire excentrică oricărui aliniament.

Această categorie de gropi cu urmele stâlpilor carbonizați indică cu certitudine faptul că în cursul sec. XVII (poate în a doua jumătate a acestuia), cel puțin această parte a suburbiei a fost mistuită de un incendiu devastator.

Cauzele acestui incendiu pe o suprafață relativ mare sugerează o cauză de ordin militar, trecutul istoric al Timișoarei fiind marcat în mai multe rânduri de asedii. Odată cu cetatea, evenimentele militare au marcat și evoluția suburbiei Palanca Mare. Henrik Ottendorf menționează că în timpul asediului din anul 1597, Palanca Mare a fost incendiată⁴⁶. În anul 1603 sunt menționate alte două incendieri ale suburbiei, cauzate de această dată de haiduci⁴⁷.

⁴⁵ Această estimare se bazează pe succesiunea stratigrafică a nivelurilor de locuire surprinsă în profilul estic al Incintei B. Primul nivel de arsură (lentila nr. 5) este cel mai probabil și orizontul căruia îi pot fi asociate și urmele structurilor arse.

⁴⁶ Ottendorf, 2006, 18. Asediul la care se referă H. Ottendorf a avut loc între 17 octombrie –27 noiembrie 1597. O armată de 25.000 de oameni, condusă de către cancelarul Transilvaniei, Jósika István asediază cetatea Timișoarei însă vremea ploioasă și frigul a determinat abandonarea asediului. Cu un an înainte (în vara anului 1596), Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, a asediat și el cetatea Timișoarei, fără succes însă (Decei 1974, 176–177; Hațegan 2005, 114–119, 123–127). În volumul editat de Borovszky S., sfârșitul asediului din 1597 are loc pe 17 noiembrie (Borovszky 1914, 337, s.v. Szentkláray J.), dată întâlnită și la A. Decei (Decei 1974, 179).

⁴⁷ Ottendorf 2006, 18. În octombrie 1603, o armată imperială condusă de generalul Basta, ajutată de o oaste din Țara Românească, asediază pentru scurt timp Timișoara (Hațegan 2005, 140).

În vara anului 1696, armata imperială condusă de principele elector de Saxa, Friedrich August I asediază Timișoara, intervenția sultanului Mustafa al II-lea determinând întreruperea asediului⁴⁸. Poate, acestui moment i-ar corespunde și primul nivel de incendiere care au mistuit Palanca Mare. Coroborarea cronologică este sugerată de profilul estic al Incintei B, în care mormântul C.113 este căpăcuit de două niveluri succesive de incendiere. Mormântul aparține unui orizont de înhumări atestat de mormintele C.60 și C.61, și indirect de craniul descoperit în poziție secundară (C.90)⁴⁹. Datarea aproximativă a acestui orizont a fost posibilă datorită monedei descoperite în mormântul C.61 (emisie Ferdinand II sau Ferdinand III), respectiv pe la mijlocul sec. XVII dacă nu chiar în a doua jumătate a acestuia.

Astfel, primul nivel de incendiere surprins în perimetrul cercetat se datează cu siguranță după orizontul de înmormântări datat de moneda Ferdinand II/Ferdinand III. Din punct de vedere istoric, acest incendiu poate fi legat de acțiunea militară din vara anului 1696.

O altă categorie de gropi de stâlpi se remarcă prin particularitatea amenajării, rolul acestora fiind unul de a susține o construcție solidă. Aceste gropi, de formă circulară, au avut un diametru cuprins între 0,74 m și 0,120 m, adâncimea raportată la nivelul de conturare în galben fiind între 0,20 m și 0,42 m (foarte probabil, gropile au avut adâncimi cuprinse între 0,70 m și 0,90). În lutul de pe fundul gropii erau bătuți mai mulți țăruiși ciopliți, unul lângă altul, formând un suport compact pentru stâlpul masiv de deasupra. Pentru consolidare, între țăruiși au fost fixate cărămizi fragmentare și mortar. În cadrul acestei categorii intră gropile de stâlp C.38, C.45, C.92, C.95, C.105 și C.121.

Această tehnică de construire sugerează prezența unei/unor construcții care necesitau o structură de rezistență sporită. Existența acestor construcții este sugerată și de numărul mare de olane fragmentare descoperite în perimetrul Incintei B, în unele locuri depozitate într-un strat compact.

Poziția stratigrafică a acestui tip particular de gropi de stâlp este asigurată de complexul C.95 care suprapune complexe C.93–94, C.100 și C.107. Pe baza acestei stratigrafii dar și a analogiilor cunoscute din literatura arheologică⁵⁰ în ceea ce privește acest tip de fundație, se poate afirma cu

⁴⁸ Hațegan 2005, 272–273.

⁴⁹ Acestor asocieri mai pot fi adăugate și fragmentele de calotă care vor fi redepozitate mai târziu, în umplutura cunetei din fața contragardei VII.

⁵⁰ Drașovean *et alii* 2007, 73.

certitudine că aceste gropi de stâlpi din această categorie aparțin etapei finale de locuire a suburbiei.

Cele cinci astfel de gropi au fost grupate separat, în două aliniamente distincte (respectiv, aliniamentele A.4 și A.5). Șirul de gropi A.4 este format din complexele C.92, C.95 și C.105, orientat NV–SE, în timp ce complexele C.38 și C.45 formează o axă a cărei orientare este NV–SE. Se cuvine a fi subliniat faptul că aliniamentul celor două grupări de gropi este identic cu celelalte aliniamente, fapt care sugerează o anumită tramă stradală, sau perimetru delimitat care s-a păstrat aproape la fel, pe tot parcursul evoluției suburbiei Palanca Mare.

În jumătatea nordică Incintei B au fost dezvelite resturile unei amenajări stradale (C.24) a cărei stare de conservare a fost extrem de precară (Pl. IX/3). Platforma de lemn, orientată NE–SV, a avut o lungime de 2,75 m, iar lățimea de 2 m. Acest complex confirmă arheologic veridicitatea relatărilor lui H. Ottendorf: „*Atât străzile orașului cât și ale suburbiilor sunt podite cu lemn tare asemenea unui pod: cauza este că acestea nu sunt pavate și pământul este adânc și noroios dacă plouă cât de puțin.*”⁵¹

Așa cum remarcă și M. Opriș, partea de nord a suburbiei s-a dezvoltat radial dinspre oraș, pornind de la un drum care înconjură fortificațiile orașului, probabil de-a lungul drumurilor de tranzit. Distanța mare dintre străzi și densitatea scăzută a construcțiilor indică o etapă mai târzie în ocuparea acestui areal.⁵²

Georeferențierea hărții căpitanului inginerșef Perette din 1716 (preluat în 1729 de J.R. de Missy) a relevat existența în perimetrul Incintei B, a unei străzi precum și a unor grădini delimitate cu foarte mare claritate (Fig.11). Amenajarea stradală se datează în sec. XVII – începutul sec. XVIII.

Necropola

În zona estică a Incintei B, în apropiere de clădirea Aquatim, au fost descoperite trei morminte de inhumatie iar în zona colțului sud-estic al clădirii Direcției Generale a Finanțelor Publice, în poziție secundară, a fost descoperit un craniu. Alte fragmente de oase umane (fragmente de calotă craniană) au fost descoperite în umplutura cunetei șanțului de apărare a contragardei VII. Aceste fragmente de calotă sunt în poziție secundară și provin din emplectonul contragardei VII, după cum dovedesc direcțiile de umplere ale cunetei. Acestea au ajuns în emplecton ca urmare a excavării porțiunilor de teren care au devenit șanțurile de apărare din fața și spatele contragardei VII.

⁵¹ Ottendorf 2006, 16.

⁵² Opriș 1987, 23.

Cele trei morminte surprinse în poziție primară și resturile de oase umane care provin de la alți doi indivizi pledează pentru existența unei necropole și nu a unor înmormântări individuale ale unei familii. Atribuirea etnică a necropolei este dificilă⁵³.

Datarea necropolei se poate face pe baza unei monede descoperite în mormântul C.61 (M.2), probabil un fals de epocă. Moneda se datează în prima jumătate a sec. XVII (Ferdinand II sau Ferdinand III).

Începuturile utilizării spațiului ca necropolă trebuie plasate în prima jumătate a sec. XVII, moment în care zona vestică a Palâncii Mari deja a început să fie locuită. Această limită inferioară este sugerată de poziția stratigrafică a două dintre morminte (C.60/M.1 și C.61/M.2). Cele două morminte, deranjate de lucrările de șantier, suprapun locuința C.33, complex care la rândul lui, suprapune gropile de stâlp C.18 și C.19, parte a unei structuri anterioare locuinței. Astfel, putem concluziona că înainte de utilizarea spațiului ca necropolă, zona a fost deja locuită, materialele ceramice din umplutura locuinței încadrându-se cronologic în sec. XVII.

Pe de altă parte, pe baza observațiilor privind relația dintre mormintele C.60 (M.1) și C.61 (M.2) și umplutura locuinței C.33, se poate aprecia că intervalul dintre momentul dezafectării locuinței și cele două înmormântări (probabil simultane), a fost unul extrem de scurt, imediat după umplerea și nivelarea locuinței. Această ipoteză este sugerată de tasarea mormintelor odată cu umplutura locuinței C.33.

Răvășirea mormintelor de către alte locuințe și anexe gospodărești, înainte de începerea lucrărilor la noua fortificație a Timișoarei (sec. VIII), limitează în timp utilizarea acestei necropole, foarte probabil undeva tot în sec. XVII.

Pe baza ritului și ritualului de înmormântare, necropola poate fi atribuită populației creștine, confirmându-se astfel informația provenită din izvoarele istorice, conform căreia Palanca Mare era locuită de creștini⁵⁴.

⁵³ Din relatările lui Francesco Grisellini (Scrisoarea a VII-a), la aproximativ un secol după perioada în care încadrăm cronologic necropola, știm că românii, considerați de către Francesco Grisellini drept populația cea mai numeroasă din Banat, își înmormântau morții în cimitire, în cadrul unor procesiuni cu ritualuri specifice. În ritualul descris nu figurează depunerea de monede (Grisellini 1984, 169, 187–188). Acest obicei este însă prezent și la alte necropole din Banat, din a doua jumătate a sec. XVIII – începutul sec. XIX (ex. Giroc-Mescal, în mormântul M.2/2006, Gogâltan *et alii*, 2006, 164). Depunerea monedei nu constituie un argument în favoarea unei atribuirii etnice.

⁵⁴ Ottendorf 2006, 16.

Considerații cronologice privind evoluția zonei de sud-vest a suburbiei Palanca Mare

Din punct de vedere cronologic, locuirea în partea de sud-vest a suburbiei Palanca Mare începe, cel mai probabil, în sec. XVII deși, unele fragmente ceramice par să coboare această datare în a doua jumătate a sec. XVI.

Cel mai vechi orizont de locuire surprins în cadrul cercetărilor arheologice din vara anului 2011 este aliniamentul de stâlpi A.1. Acestui orizont i-ar putea corespunde și fântâna C.15 și puțul de apă C.102 însă, în lipsa unei racordări stratigrafice clare, cu elemente de datare precisă, paralelizarea rămâne, deocamdată, la nivel de ipoteză.

Un al doilea orizont cronologic îl reprezintă momentul în care aliniamentul A.1 este dezafectat și este suprapus de un nivel de locuire ilustrat cu siguranță de locuința semiîngropată C.33 și, probabil, puțul de apă C.82 și locuința C.100.

Al treilea orizont cronologic este reprezentat de cele trei morminte descoperite în poziție primară și de evidențele arheologice în poziție secundară (C.90 și fragmentele de calotă din umplutura cunetei). Acest orizont, pe baza monedei din mormântul C.61, se datează către mijlocul sau chiar în doua jumătate a sec. XVII. Nu putem preciza întinderea necropolei și nici dacă în imediata apropiere au existat locuințe sau anexe gospodărești în uz.

Sucesiunea stratigrafică ilustrată de profilul estic al Incintei B asociază primul nivel de arsură cu un orizont ulterior înmormântărilor din perimetrul cercetat. În cadrul celui de-al patrulea orizont cronologic, un incendiu mistuie atât locuințe cât și structuri de lemn care continuă să delimiteze, pe aceeași orientare, perimetre rectangulare. Într-un număr mare de complexe, umpluturile evidențiază o abundență de resturi de lemn ars. Acestea sunt asociate cu fragmente ceramice, cărămizi și olane fragmentare. Acestui orizont pot fi atribuite cu certitudine șirurile de gropi cu urma stâlpului carbonizat (aliniamentele A.2 și A.3).

Unui ultim orizont (5) îi pot fi atribuite complexe C.14 care secționează locuința C.3 și poate gropile de stâlp cu țăruiși fațetați bătuți pe fund. În această etapă poate fi integrat și procesul de umplere a unor complexe (ex. C.3, C.111) și nivelare a tasărilor cu olane fragmentare, pe alocuri, acestea atingând și 30 cm grosime.

Complexe târzii precum C.13 par să fie intruziuni izolate, locuirea suburbiei Palanca Mare încetând după 1750⁵⁵. Încetarea locuirii suburbiei se

leagă, foarte probabil, de momentul în care noile autorități militare au decis extinderea fortificației bastionare, pe locul suburbiei Palanca Mare fiind construite contragardele VII și I care au avut rolul de a proteja bastionul VII (Eugeniu de Savoya).

Perimetrul mare de cercetare a permis efectuarea unor observații extrem de importante nu numai pentru istoria evoluției urbane a orașului Timișoara, dar și asupra tehnicilor de construire a fortificației, inclusă în LMI în categoria A. Din păcate, această șansă a fost alterată într-o mare măsură de intențiile „pozitive” ale administrației locale care în dorința de a moderniza orașul, nu odată a decis să omită respectarea legislației privind protejarea patrimoniului arheologic.

Fără îndoială, respectarea legislației privind protejarea patrimoniului istoric va permite efectuarea de noi cercetări arheologice care vor aduce noi informații științifice privitoare la dezvoltarea economică și urbană a Timișoarei.

BIBLIOGRAFIE

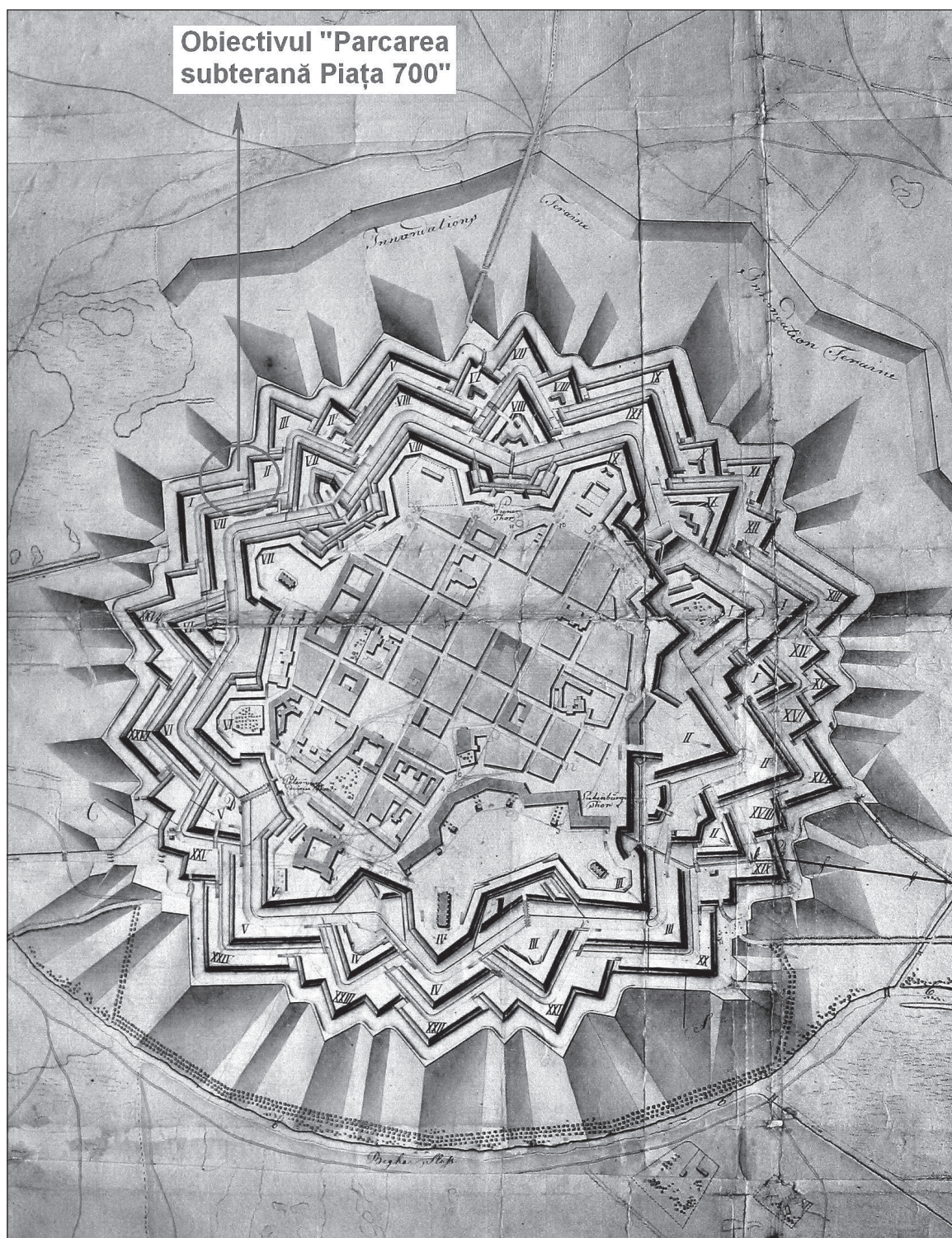
- Bejan-Zărnescu 1975
Bejan A., Zărnescu Al., Fântâna din lemn descoperită la Timișoara (Der in Timișoara entdeckte Holzbrunnen). *Tibiscus*, IV (1975), 233–238.
- Borovszky 1914
Borovszky S. (Ed.), *Magyarország Vármegyéi és Városai*. Temes vármegye, Budapest (1914).
- Buruleanu-Medeleț, 2004
Buruleanu D. N., Medeleț Fl., *Timișoara: Povestea orașelor sale. The Story of its Towns*, Ed. Mirton, Timișoara (2004).
- Buzilă 1992
Buzilă A., Arhitectura. In: Vărtaciu R., Buzilă A. (ed.), *Barocul în Banat*, Timișoara (1992), 5–10.
- Capotescu 2008
Capotescu V., *Arhitectura militară bastionară în România*, vol. I, *Cetatea Timișoarei*, Ed. Bastion, Timișoara (2008).
- Călători străini...1976
Călători străini despre Țările Române, Vol. VI (Partea I: Paul de Alep, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Partea a II-a: Evlia Celebi, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet), Editura Științifică și Enciclopedică, București (1976).
- Decei 1974
Decei A., Încercările lui Sigismund Báthory de a elibera Banatul și Timișoara de turci (Die Versuche Sigismund Báthorys, das Banat und Timișoara von Turkey zu befreien). *Tibiscus*, III (1974), 171–180.

⁵⁵ În anul 1743, locuitorii din Palanca Mare plăteau o contribuție anuală de 1500 de florini (Țintă 1972, 165–166).

- Draşovean *et alii*, 2007
 Draşovean Fl., Feneşan C., Flutur Al., Szentmiklosi Al., El Susi G., Kopeczny Zs., M-Kiss H., Şeptilici R., Dinu N., *Timişoara în amurgul evului mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric*, BHAB XLIII, Ed. Mirton, Timişoara (2007).
- Gogâltan *et alii*, 2006
 Gogâltan Fl., Szentmiklosi Al., Cedică V., Giroc, com. Giroc, jud. Timiş, Punct: Mescal. *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania 2006*, Bucureşti (2006), 163–165.
- Griselini 1984
 Griselini F., *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei* (trad. C. Feneşan), Ed. Facla, Timişoara (1984).
- Harley-Woodward 1992
 Harley J.B., Woodward D. (Eds.), *The History Of Cartography*, Vol. II/1, *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, The University of Chicago Press, Chicago & London (1992).
- Haţegan 2005
 Haţegan I., *Cronologia Banatului*, vol. II/2, *Vilayetul de Timişoara 1552–1716*, Ed. Banatul şi Artpress, Timişoara (2005).
- Haţegan-Negrescu 2002
 Haţegan I., Negrescu M., Timişoara în anul 1663, după descrierea lui Henrik Ottendorf (Timişoara în 1663, after Henrik Ottendorf's Description). *BHAUT*, V (2002), 141–154.
- Haţegan *et alii* 2006
 Haţegan I., Boldea L., Ţeicu D., *Cronologia Banatului*, vol. II/1, *Banatul între 934–1552. Repere cronologice. Selecţie de texte şi date*, Ed. Banatul şi Artpress, Timişoara (2006).
- Jancsó 2001
 Jancsó A., *Istoricul podurilor din Timişoara*, BHAB, XXIX, Ed. Mirton, Timişoara (2001).
- Munteanu-Munteanu 2002
 Munteanu I., Munteanu R., *Timişoara. Monografie*, Ed. Mirton, Timişoara (2002).
- Opriş 1987
 Opriş M., *Timişoara. Mică monografie urbanistică*, Ed. Tehnică, Bucureşti (1987).
- Opriş 2007
 Opriş M., *Timişoara. Monografie urbanistică*, vol. I, *Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timişoarei*, Ed. Brumar, Timişoara (2007).
- Ottendorf 2006
 Ottendorf H., *De la Viena la Timişoara, 1663. Von Wien auff Temeswar, 1663. Bécsről Temesvárig, 1663. Od Beča do Temišvara, 1663*, Ed. Banatul-Artpress, Timişoara (2006).
- Rădulescu 1979
 Rădulescu Al., Mărturii istorice în Piaţa Operei din Timişoara. *MCA*, XIII (1979), 403–405.
- Szentmiklosi 2005
 Szentmiklosi Al., Cercetările arheologice de salvare din anul 2005 de la Deta-Dudărie. Raport preliminar de săpătură (Rescue archaeological excavations at Deta-Dudărie. Preliminary report of excavation). *AnB*, S.N. XII-XIII, 2004–2005 (2005), 637–656.
- Ţintă 1972
 Ţintă A., *Colonizările habsburgice în Banat 1716–1740*, Ed. Facla, Timişoara (1972).
- Zărnescu 1974
 Zărnescu Al., Pagini din istoria alimentării cu apă a oraşului Timişoara (Ausschnitte aus der Wasserversorgung der Stadt Temeswar). *Tibiscum*, III (1974), 181–205.

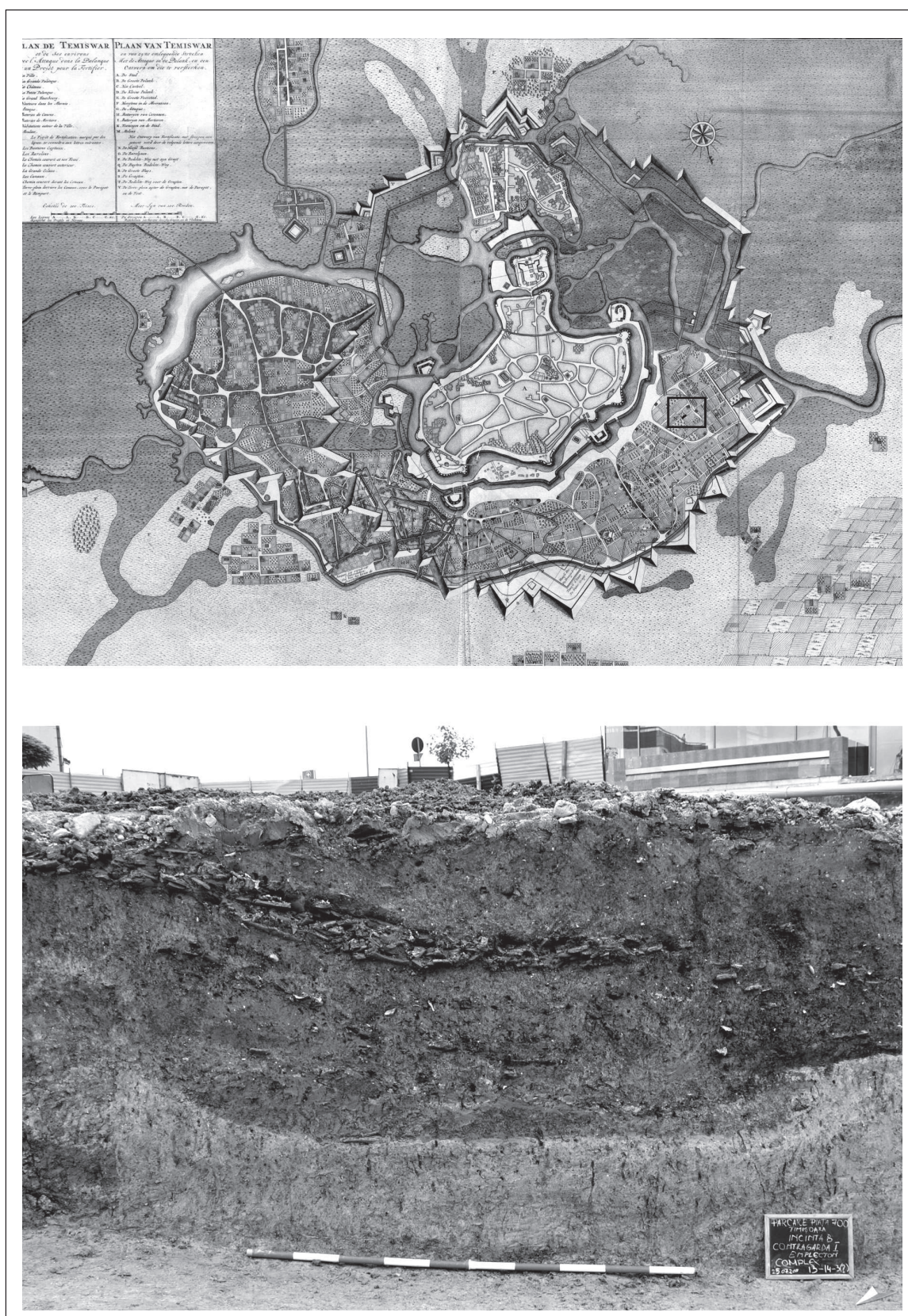
Pl. I. 1. Vedere generală a Timișoarei și a Pieței 700 (detaliu).

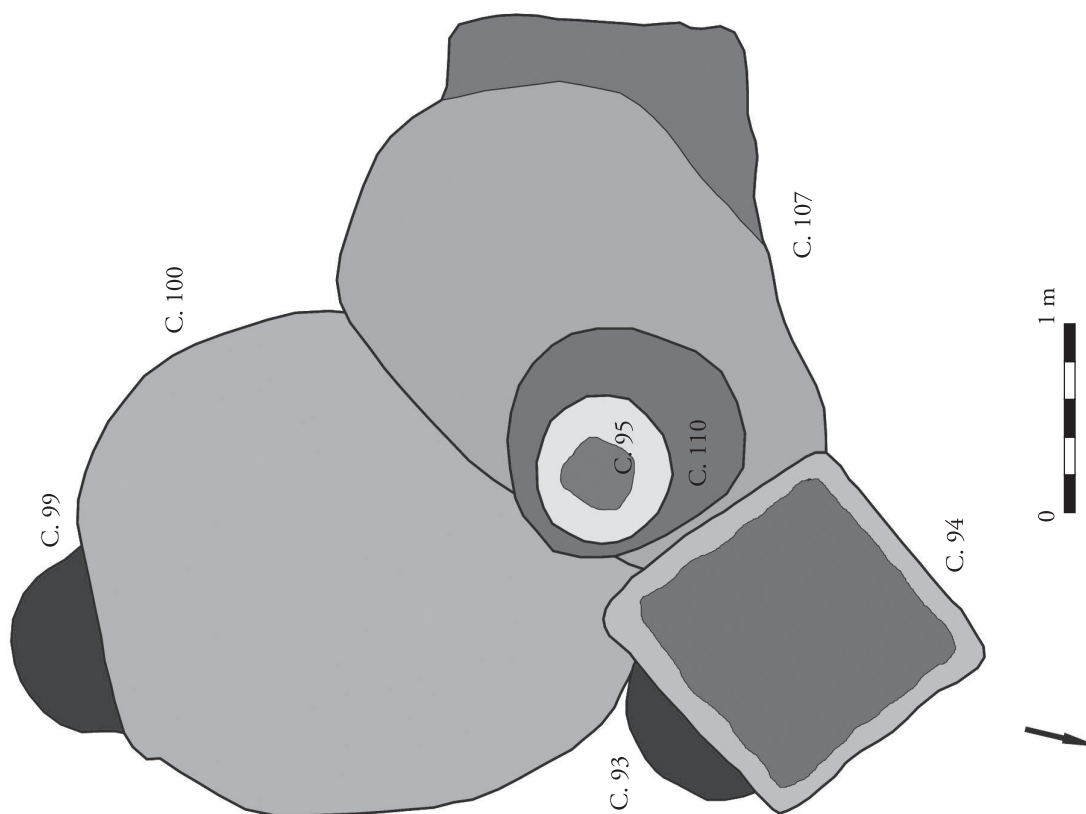
Pl. II. Planul cetății Timișoara în anul 1808 și localizarea cercetărilor arheologice preventive (după Opriș 2007, 73, fig. 34)

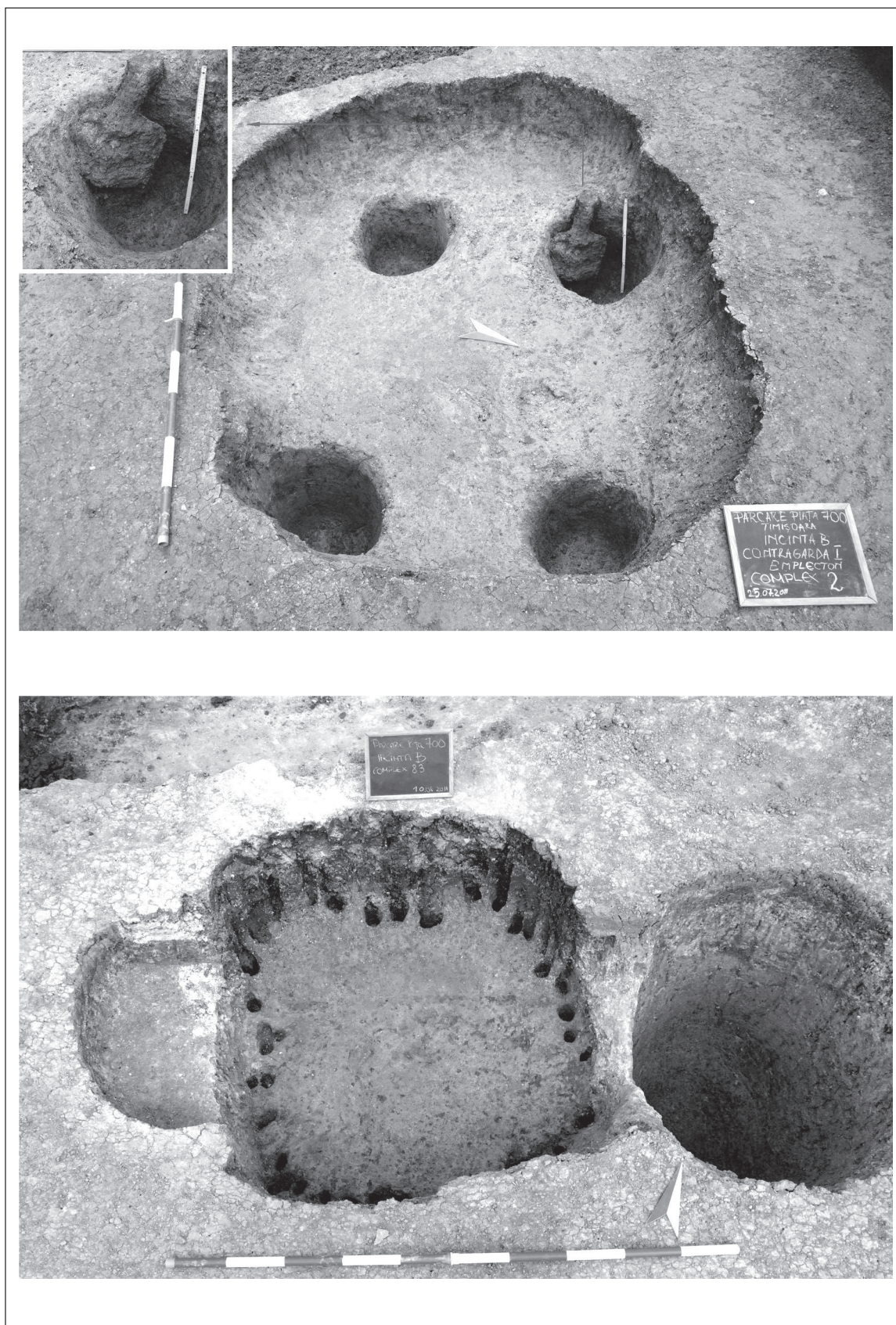
Pl. III. Planul de situație de la obiectivul Parcare subterană Piața 700 – Incinta B

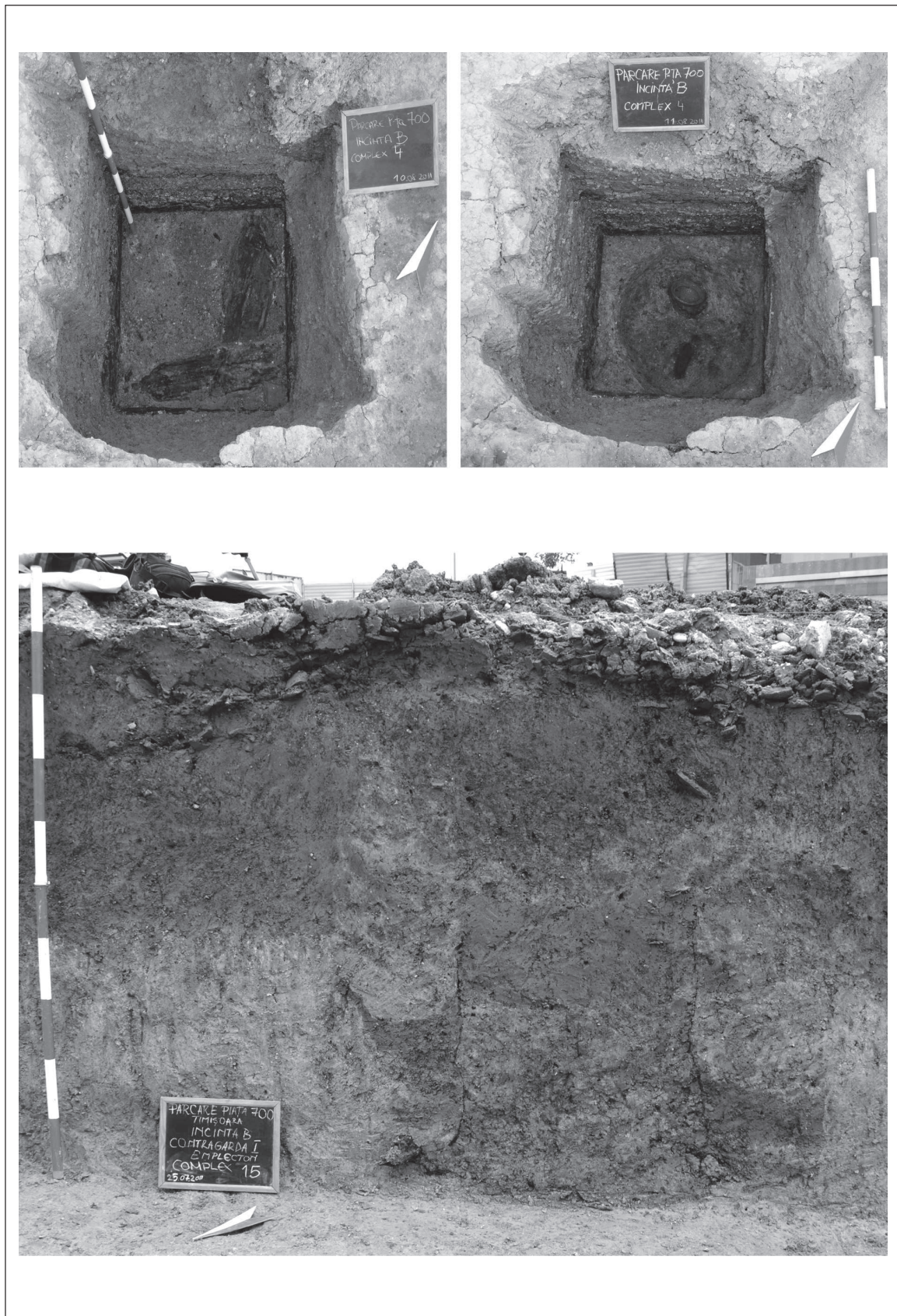
Pl. IV. 1. Planul Timișoarei după harta căpitanului inginer-șef Perette din 1716 (după Opreș 2007, 50, fig. 23; harta originală a fost realizată având orientarea S–N; 2 – Profilul locuinței C.3

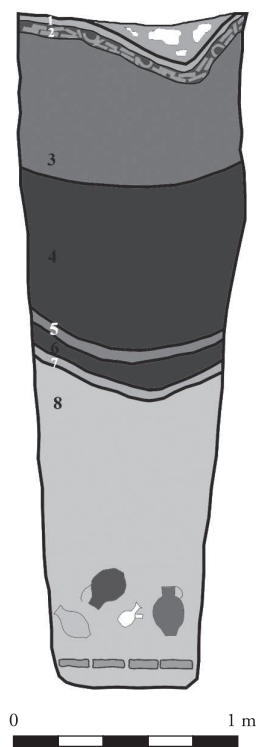
Pl. V. 1. Planul foto al locuinței C.100, suprapus de anexa C.107 și groapa de provizii C.94; 2. Plan digitalizat al complexelor C.93, 94, 95, 99, 100, 107 și 110

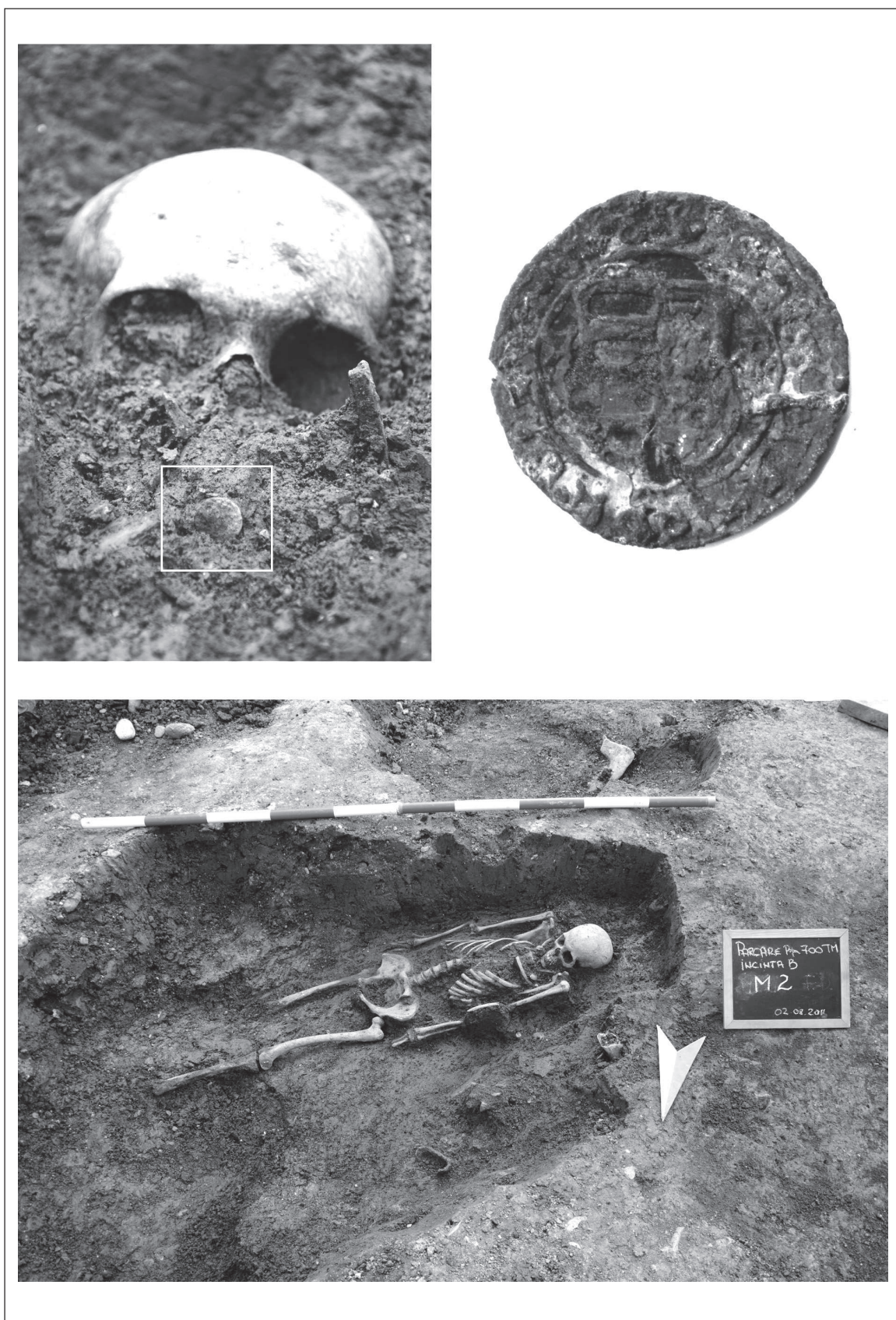
Pl. VI. 1. Planul anexei gospodărești C.2 cu hârlețul păstrat în umplutura gropii de stâlp; 2. Planul anexei gospodărești C.83 care taie puțul de apă C.82.

Pl. VIII. 1–2. Fântâna C.4; 3. Fântâna C.15.

Pl. IX. 1. Planul foto al puşului de apă C.111; 2. Profilul umpluturii puşului de apă C.111; 3 – Amenajarea stradală C.24.

Pl. X. 1–2. Moneda descoperită în mormântul M.2 (C.61); Scheletul din M.2 (C.61) săpat în umplutura locuinței C.33